

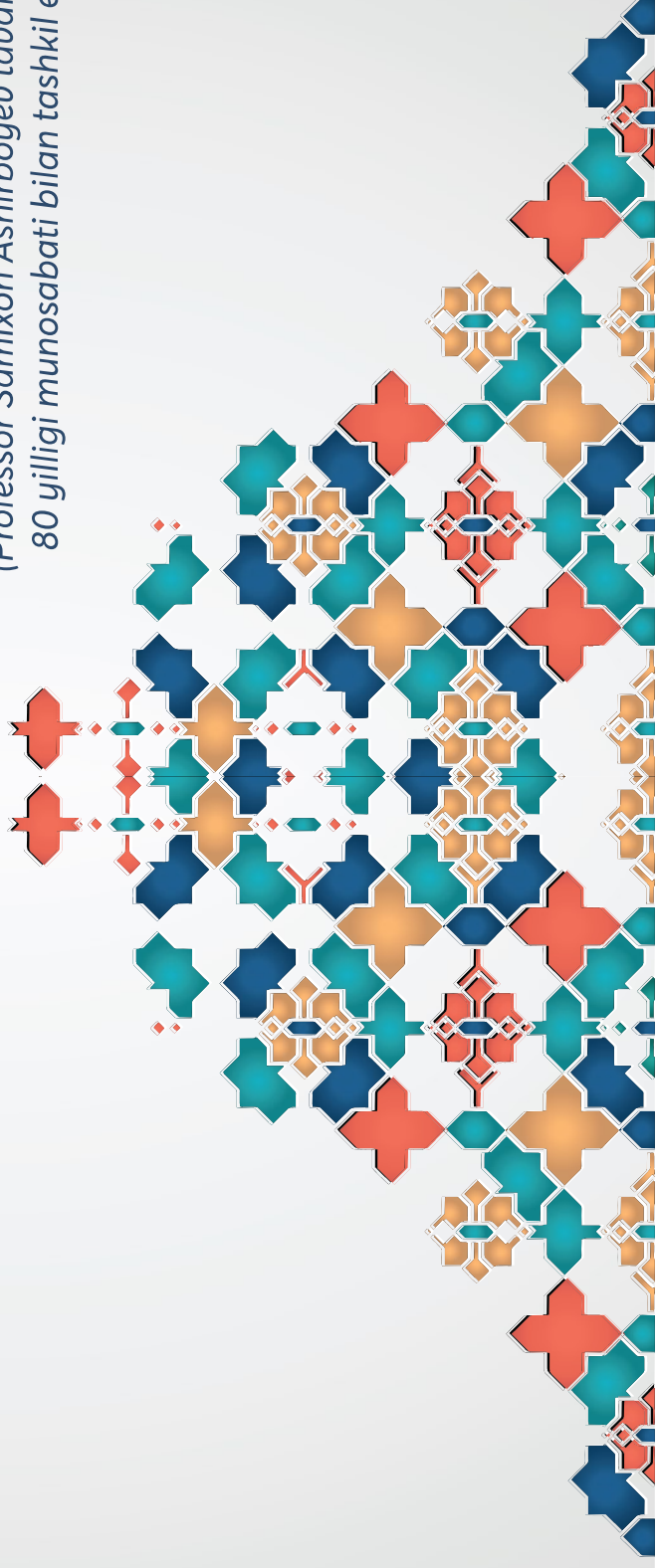

“O‘ZBEK FOLKLORI VA SHEVALARI TADQIQOTLARI: AMALIYOT, METODOLOGIYA, YANGICHA YONDASHUV”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari

2026-yil 23-may

*(Professor Samixon Ashirboyev tavalludining
80 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan)*

“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari
/ Mas’ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent, 2026. bet.

Mas’ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov
filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

Normurodova N.Z. filologiya fanlari doktori, professor;
Jabborov N.A. filologiya fanlari doktori, professor;
Ashirboyev S. filologiya fanlari doktori, professor;
Tilavov A.X. filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Xidraliyeva Z.R. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Aliqulova H.Q. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Turdialiyev A.X. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Alimardanov E.I. filol.fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), kattao‘qituvchi;
Qodirov U.A., katta o‘qituvchi.

Ushbu to‘plamda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2026-yil 23-mayda o‘tkazilgan **“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari hamda filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyevning tabarruk yoshi munosabati bilan yo‘llangan tabriklar o‘rin olgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin. Maqolalar sifati, mazmuni va haqiqiyliги uchun muallifning o‘zi javobgar hisoblanadi.

	O‘zbek va qozoq tillaridagi “Go‘ro‘g‘li” turkumi dostonlarida qo‘llanilgan qarindoshlik ma‘nosini ifodalovchi so‘zlar.	
15	Mohinur USMONOVA, O‘zbek va qozoq xalq ertaklaridagi turg‘un birikmalarning qiyosiy tahlili	541
16	Hayotxon SALAYEVA, Gurlan (Xorazm) shevasida polizchilikka oid xalq leksikasi xususida	544
17	Mufassal PARDAYEVA, Go‘ro‘g‘li turkum dostonlarining dastlabki variantlarida Ahmad Sardor obrazi	547
18	Серик ТУРПАНАЛИЕВ, Қабдеш жұмаділов прозасындағы төл тілдің көркемдік сипаты	551
19	Amina DEHQONOVA, O‘zbek va nemis ertaklarida xalqona an‘analar	554
20	Dilrabo KOMILOVA, Yangibozor (Xorazm) shevasidagi kiyim-kechak savdo-sotig‘ida ishlatiladigan so‘zlar	558
21	Mohinabonu YUNUSOVA, Toshkent viloyati uyg‘ur shevalarining ayrim leksik xususiyatlari	561
22	Marjona MUSULMONOVA, Boysun tumani bog‘dorchilik leksikasi	565
23	Barchinoy TOSHPO‘LATOVA, Samarqand bolalar folklorining janrlar tarkibi	565
24	Moxlaroyim NAZAROVA, Halima Xudoyberdiyeva she‘riyatida etnografik folklorizmlarning badiiy-estetik talqini	574
25	Fotima KOMILOVA, O‘zbek-turk qarg‘ishlarning mifopoetik talqini	576
26	Shohsanam NOMAZOVA, Dostonlarda obrazlar tizimi masalasi va “Sanamgul” dostonidagi obrazlar	580
27	Muhtarama MAMITOVA, Oila mavzusi bilan bog‘liq ayrim o‘zbek va turk maqollarining tipologik tahlili	583
28	Lobar QULDASHEVA, Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tarbiyalashda xalq og‘zaki ijodidan foydalanishning pedagogik ahamiyati	587
29	Sunbula HABIBULLAYEVA, “Shirin va Shakar” dostonida fonetik dialektizmlarning o‘rni (qo‘llanishi)	590
30	Nilufar TURG‘UNOVA, Sirdaryo viloyatidagi Andijon shevalarining fonetik morfologik xususiyatlari	594
31	Sarvinov RAXIMOVA, G‘ijduvon sandiqsozlik so‘zlari	597
32	Aziza ELMIRZAYEVA, Usmon azim lirikasida folklor va badiiy ko‘chim uyg‘unligi	599
33	Diyora NE‘MATOVA, Folklorida til va leksika masalasi: lingvofolkloristik tadqiqotlar tarixi, nazariy asoslari va zamonaviy yondashuvlar	605
34	Hanifa XODJIYEVA, Mavsumiy marosimlar tasnifi	611
35	Husniddin AZIMJONOV, Tarixiy haqiqat va badiiy talqin uyg‘unligida bilga xoqon obrazi	614
36	Sitora O‘KTAMOVA, Hajv tushunchasining etimologiyasi va falsafiy-estetik mohiyati	617

ҚАБДЕШ ЖҰМАДИЛОВ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ТӨЛ ТІЛДІҢ КӨРКЕМДІК СИПАТЫ

THE ARTISTIC FEATURES OF THE NATIVE LANGUAGE IN KABDESH ZHUMADILOV'S PROSE

Серік ТУРҒАНАЛИЕВ,

Шырыштық мемлекеттік педагогика университеті

Қазақ тілі және әдебиеті мамандығы магистрі

Ғылыми жетекшісі: Байзақов Жандос Абдазимович (PhD)

10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/YAQV2560

Annotation. *This article examines the artistic features of the native language in the prose of Kabdesh Zhumadilov. It analyzes the use of national linguistic identity, archaic words, and ethnographic expressions in the writer's works, as well as the function of folk speech culture in literary texts. In addition, the study explores the role of the naturalness of language in Zhumadilov's prose in preserving national cognition and spiritual memory. The Kazakh verbal patterns in the writer's language are evaluated as an important artistic tool that defines the historical and cultural space of the work.*

Key words: *native language, artistic features, national code, linguistic identity, ethnocultural vocabulary, literary prose, linguistic memory.*

Қазақ әдебиетінде ұлттық болмыс пен рухани құндылықтарды көркем тіл арқылы терең бейнелеген қаламгерлердің бірі – Қабдеш Жұмаділов. Қабдеш Жұмаділов прозасында қазақ халқының ұлттық болмысы мен рухани дүниесі табиғи тіл арқылы көркем бейнеленеді. Жазушы кейіпкерлерінің сөйлеу мәнерінде халықтық тіл, көне сөздер мен этнографиялық атаулар жиі кездесіп, шығарманың ұлттық реңкін арттырады [Жұмаділов, 1988:24]. Жазушы шығармаларының басты ерекшелігі – тіл табиғилығы мен ұлттық дүниетанымның тұтастығында. Оның прозасындағы әрбір сөз қолданысы халықтың тарихи жадын, тұрмыс-салтын, рухани әлемін танытады. Қабдеш Жұмаділов шығармаларында қазақ тілінің табиғи қалпы, әсіресе шетел қазақтарының сөйлеу мәдениеті кеңінен көрініс табады. Жазушы тіліндегі көне сөздер, этнографиялық атаулар, мақал-мәтелдер мен тұрақты тіркестер көркем мәтіннің ұлттық реңкін айқындап, шығарманың эстетикалық қуатын арттырады. Осы тұрғыдан алғанда қаламгер прозасындағы төл тіл – тек қатынас құралы емес, ұлттық кодты сақтаушы рухани кеңістік. Мақаланың мақсаты – Қабдеш Жұмаділов прозасындағы төл тілдің көркемдік қызметін талдау және оның ұлттық танымды танытудағы маңызын айқындау. Қабдеш Жұмаділов шығармаларында ұлттық болмыс пен қазақы дүниетаным төл тіл арқылы көркем бейнеленеді. Жазушы прозасында көне сөздер, этнографиялық атаулар мен халықтық сөйлеу үлгілері мол кездеседі. Бұл ерекшеліктер шығарманың ұлттық реңкін күшейтіп, тарихи шынайылығын арттырады [Жұмаділов, 1974: 16].

Қабдеш Жұмаділов прозасындағы ұлттық тілдік болмыс. Қабдеш Жұмаділов шығармаларындағы ұлттық тілдік болмыс – тек тілдік құралдардың жиынтығы емес, ол қазақ халқының тарихи жады, дүниетанымы және мәдени кодымен тығыз байланысқан тұтас көркем жүйе. Тіл білімінде тіл тек қатынас құралы емес, сонымен қатар ұлттық ойлау мен мәдениеттің көрінісі ретінде қарастырылады. Лексикалық бірліктер халықтың тұрмыс-тіршілігі мен дүниетанымын бейнелейді [Аханов, 1973: 68]. Жазушы прозасында тіл кейіпкердің сыртқы сөйлеуін ғана емес, оның ішкі әлемін, этникалық болмысын және өмірлік тәжірибесін танытатын маңызды фактор ретінде қызмет атқарады. Жұмаділов шығармаларында қазақы тіл табиғи қалпында, жасанды өңдеусіз беріледі. Бұл ерекшелік әсіресе Қытайдағы қазақтардың өмірін суреттейтін туындыларында айқын байқалады.

Мұнда тіл тек коммуникация құралы емес, тарихи кеңістікті, көшпелі мәдениетті және ұлттық рухты сақтаушы негізгі арна ретінде көрінеді. Жазушы кейіпкерлерінің сөз саптауы арқылы олардың шыққан ортасы, әлеуметтік жағдайы және дүниетанымы анық танылады. Ұлттық тілдік болмыстың маңызды қыры – этнографиялық лексиканың мол қолданылуы. Жұмаділов прозасында қазақ халқының дәстүрлі тұрмыс-тіршілігіне қатысты сөздер жиі ұшырасады: қоныс, жұрт, жайлау, киіз үй, абдыра, сауын, көш сияқты атаулар мәтінде тек заттық мағынада емес, тұтас мәдени кеңістікті бейнелейтін символдық бірліктер ретінде қызмет атқарады. Бұл сөздер арқылы оқырман қазақ қоғамының көшпелі өмір салтын, оның ішкі логикасын және рухани жүйесін терең сезінеді. Сонымен қатар жазушы тілінде ауызекі сөйлеу үлгісі мен халықтық фразеология ерекше орын алады. Мақал-мәтелдер, тұрақты тіркестер, шешендік оралымдар кейіпкерлердің сөзін табиғиландырып қана қоймай, ұлттық ойлау жүйесін де айқындайды. Мұндай тілдік элементтер шығарманың көркемдік әсерін күшейтіп, оны тек баяндау деңгейінен көтеріп, эстетикалық кеңістікке айналдырады. Жұмаділов прозасындағы ұлттық тілдік болмыстың тағы бір маңызды ерекшелігі – тілдің тарихи қабаттарын сақтау. Жазушы қолданған кейбір көне сөздер мен сирек лексикалық бірліктер қазіргі әдеби тілде белсенді қолданылмаса да, олар шығарманың тарихи шынайылығын арттырады. Бұл құбылыс тілдің үздіксіз эволюциясын ғана емес, оның мәдени жады ретіндегі қызметін де көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, Қабдеш Жұмаділов прозасындағы тіл – статикалық жүйе емес, динамикалық мәдени кеңістік. Онда тіл ұлттық болмысты танытатын, сақтайтын және қайта жаңғыртатын рухани механизм ретінде көрінеді. Жазушының көркем тілі арқылы қазақ халқының тарихи тағдыры, этникалық ерекшелігі және рухани әлемі тұтас бір жүйе ретінде танылады. Қорытындылай келе, Жұмаділов шығармаларындағы ұлттық тілдік болмыс – қазақ тілінің табиғи байлығын, көркемдік мүмкіндігін және мәдени тереңдігін айқындайтын маңызды әдеби құбылыс. Төл сөздер мен көне лексиканың көркемдік қызметі Қабдеш Жұмаділов прозасындағы тілдік қабаттың ең айрықша қырларының бірі – төл сөздер мен көне лексиканың мол әрі табиғи қолданылуы. Бұл элементтер тек тарихи дерек немесе тілдік ерекшелік ретінде ғана емес, көркем мәтіннің эстетикалық қуатын арттыратын маңызды құрал ретінде қызмет етеді. Қазақ диалектологиясында аймақтық сөздер мен жергілікті тіл ерекшеліктері ұлттық тілдің тарихи дамуы мен лексикалық байлығын көрсететін маңызды қабат ретінде қарастырылады [Қалиев, 1977: 63]. Жазушы тіліндегі көне сөздер ұлттық дүниетанымның терең қабаттарын ашып, шығарманың көркемдік кеңістігін байытады. Көне лексика Жұмаділов прозасында өткен дәуірдің рухын, тарихи ортасын және қазақ қоғамының дәстүрлі құрылымын бейнелеудің негізгі тәсілі ретінде көрінеді. Мысалы, абдыра, күләпара, мәйек, самаурын, жөргек, шидем сияқты сөздер тек заттың атауын білдіріп қоймай, сол затпен бірге тұтас бір өмір салтын, мәдени ортаны, тарихи кезеңнің атмосферасын қоса танытады. Осы арқылы жазушы тілінде уақыт пен кеңістік нақты әрі сезілетін көркем формаға айналады. Төл сөздердің көркемдік қызметі кейіпкер мінезін ашуда да ерекше байқалады. Әрбір кейіпкердің сөз саптауы оның шыққан ортасын, әлеуметтік деңгейін, тәрбиесін және дүниетанымын білдіреді. Жұмаділов кейіпкерлері табиғи қазақы сөйлеу үлгісінде сөйлейді, бұл олардың бейнесін шынайы әрі нанымды етеді. Тілдік табиғилық оқырманға кейіпкерді жақындатып, көркем шындық әсерін күшейтеді. Сонымен қатар көне сөздер мен төл лексика шығарманың этномәдени кеңістігін қалыптастырады. Бұл лексикалық бірліктер арқылы қазақ халқының салт-дәстүрі, тұрмыс-тіршілігі және рухани түсінігі көркем түрде бейнеленеді. Мәтіндегі әрбір көне сөз – ұлттық мәдениеттің кішкентай бөлшегі ретінде қызмет етіп, тұтас бір этнографиялық әлемді қайта жаңғыртады. Көркемдік тұрғыдан алғанда, көне лексика шығарманың поэтикалық реңкін күшейтеді. Мұндай сөздер мәтінге ерекше бояу беріп, оқырманның тарихи қиялын оятады. Олар тек ақпарат беріп қана қоймай, сезімдік әсер тудырады, яғни көркем мәтінді эстетикалық тәжірибеге айналдырады. Осылайша, Қабдеш Жұмаділов прозасындағы төл сөздер мен көне лексика – тек тілдік материал емес, ұлттық мәдениеттің көркем бейнесін жасаушы негізгі құрал. Олар арқылы

жазушы қазақ тілінің байлығын, тарихи тереңдігін және рухани сабақтастығын көркем деңгейде танытады. Жазушы тіліндегі ұлттық колорит. Қабдеш Жұмаділов прозасындағы ұлттық колорит – шығарманың тілдік құрылымынан ғана емес, оның бүкіл көркем жүйесінен сезілетін маңызды эстетикалық құбылыс. Ұлттық колорит дегеніміз – тіл арқылы берілетін халықтың өмір салты, мінезі, ойлау ерекшелігі, дәстүрі мен рухани дүниесінің көркем бейнесі. Көркем шығарма тіліндегі ұлттық колорит халықтың тұрмыс-тіршілігін, салт-дәстүрін және дүниетанымын бейнелейтін тілдік-стильдік құралдар арқылы көрініс табады [Аханов, 1973: 74]. Жазушы шығармаларында бұл құбылыс тілдік бірліктердің табиғи үйлесімі арқылы айқын көрініс табады. Жұмаділов прозасындағы ұлттық колорит ең алдымен халықтық сөйлеу мәнерінің шынайылығымен ерекшеленеді. Кейіпкерлердің диалогтары жасанды әдеби қалыптан гөрі, тірі ауызекі тілге жақын келеді. Бұл ерекшелік шығарманың шынайылығын арттырып, оқырманды қазақы ортаға тереңірек енгізеді. Кейіпкерлердің сөз саптауы олардың ұлттық болмысын, мінез ерекшелігін және әлеуметтік ортасын дәл көрсетеді. Ұлттық колориттің маңызды қыры – фразеологиялық қордың кең қолданылуы. Мақал-мәтелдер, тұрақты тіркестер, бейнелі оралымдар мәтінге ұлттық рух пен тәрбиелік мән береді. Мұндай тілдік элементтер кейіпкерлердің ойлау жүйесін ашып қана қоймай, қазақ халқының дүниетанымын көркем түрде танытады. Жазушы халық даналығын табиғи түрде кіріктіріп, оны көркем прозаның ажырамас бөлігіне айналдырады. Сонымен қатар ұлттық колорит этнографиялық лексика арқылы да күшейеді. Қазақ тұрмысына тән киіз үй, жайлау, қоныс, көш, қонақасы сияқты ұғымдар шығарманың кеңістіктік-мәдени моделін қалыптастырады. Бұл сөздер тек атау ретінде емес, тұтас мәдени жүйенің символы ретінде қызмет атқарады. Олардың әрқайсысы қазақ халқының өмір салты мен рухани әлемін бейнелейтін көркем белгіге айналады. Жұмаділов тіліндегі ұлттық колориттің тағы бір ерекшелігі – тарихи-мәдени сезімталдық. Жазушы шетел қазақтарының өмірін суреттей отырып, ұлттық тілдің сақталуы мен өзгерісін де қатар көрсетеді. Бұл арқылы тіл тек қатынас құралы емес, тарихи жадыны сақтаушы рухани феномен ретінде танылады. Ұлттық колориттің басты көріністерінің бірі – халықтық тілдің шынайылығы. Жазушы кейіпкерлері көбіне қарапайым, бірақ мәні терең сөйлеу үлгісін қолданады. Мысалы, қазақы өмір салтын бейнелейтін мынадай тіркестер жиі кездеседі:

*«Жер дауы – ел дауы»,
«Көшкен елдің ізі қалады, халықтың сөзі қалады»,
«Ат тұяғын тай басар».*

Бұл секілді халық даналығы шығармаларда жай дәйексөз ретінде емес, кейіпкерлердің ойлау жүйесін ашатын табиғи сөйлеу формасы ретінде беріледі. Осы арқылы жазушы ұлттық дүниетанымды көркем мәтіннің ішкі құрылымына сіңіріп жібереді. Ұлттық колориттің келесі маңызды қыры – этнографиялық сөздердің мол қолданылуы. Мысалы, «жайлау», «қоныс», «абдыра», «күләпара», «сауын», «көш» сияқты сөздер тек зат атауы емес, тұтас мәдени кодтың белгісі ретінде қызмет етеді. Мұндай сөздер арқылы қазақ халқының көшпелі өмірі, тұрмыс мәдениеті және кеңістікке деген көзқарасы көркем түрде беріледі. Жұмаділов прозасында кейіпкерлердің сөйлеу мәнері де ұлттық колоритті күшейтеді. Мысалы, үлкенге құрмет, сөзге тоқтау, бата беру сияқты дәстүрлі коммуникация үлгілері жиі байқалады:

«Сөздің түбі – бірлік, бірліктің түбі – елдік».

Бұл сияқты ойлы, жинақы құрылымдар қазақтың шешендік дәстүрін сақтап қана қоймай, оны көркем прозаның ажырамас бөлігіне айналдырады. Сонымен қатар жазушы тіліндегі ұлттық колорит тарихи-мәдени кеңістікті де бейнелейді. Әсіресе Қытай қазақтарының өмірін суреттеген шығармаларында тілдің сақталған көне қабаты айқын көрінеді. Бұл жерде тіл тек қатынас құралы емес, ұлттық жадыны сақтаушы рухани феномен ретінде танылады. Қорытындылай келе, Қабдеш Жұмаділов прозасындағы ұлттық колорит – қазақ тілінің бейнелеу мүмкіндігін, мәдени тереңдігін және эстетикалық қуатын айқындайтын маңызды көркемдік жүйе. Ол арқылы жазушы ұлттық болмысты тек суреттеп

кана қоймай, оны тілдік деңгейде қайта жаңғыртады. Қорыта айтқанда, Қабдеш Жұмаділов прозасындағы тілдік өрнек – жай ғана көркемдік тәсіл емес, ол тұтас бір ұлттық болмысты танытатын рухани кеңістік. Жазушының шығармаларында қолданылған төл сөздер, көне лексика, халықтық сөйлеу үлгілері мен этнографиялық атаулар қазақ халқының өмір салтын, дүниетанымын және тарихи жадысын терең деңгейде ашып көрсетеді. Осы тілдік қабаттар арқылы оқырман тек оқиға желісін ғана емес, тұтас бір дәуірдің рухын, халықтың мінезін және ұлттық ойлау жүйесін сезінеді. Ғалым тілдің табиғатын ұлттың ойлау жүйесімен, рухани болмысымен тікелей байланысты қарастырып, тілдің ұлттық мәдениетті сақтаудағы рөлін ерекше атап өтеді [Байтұрсынұлы, 1992: 61]. Жұмаділов шығармаларындағы тілдің табиғилығы оның басты көркемдік жетістіктерінің бірі деп айтуға болады. Жазушы тілге жасандылық енгізбей, керісінше оны өмірдің өзінен алғандай күйде береді. Сол себепті оның прозасындағы әрбір сөз, әрбір тіркес шынайы әсер қалдырып, кейіпкерлерді тірі тұлға ретінде қабылдатуға мүмкіндік береді. Бұл ерекшелік жазушы тілін тек эстетикалық деңгейде емес, танымдық деңгейде де маңызды етеді. Сонымен қатар, Қабдеш Жұмаділов шығармалары арқылы қазақ тілінің байлығы мен икемділігі, оның тарихи тереңдігі мен көркемдік мүмкіндігі айқын көрінеді. Әсіресе шетел қазақтарының тілдік ерекшеліктері мен сақталған көне сөздер арқылы қазақ тілінің үзілмеген тарихи сабақтастығы танылады. Бұл – тілдің тек бүгінгі емес, өткен мен болашақты байланыстыратын рухани көпір екенін дәлелдейді. Осы тұрғыдан алғанда, жазушы прозасындағы тілдік болмыс – ұлттық мәдениетті сақтаудың, оны көркем түрде қайта жаңғыртудың маңызды құралы. Ол оқыrmанды тек әдеби әлемге жетелеп қана қоймай, ұлттық құндылықтарды терең сезінуге, тілдің қадірін түсінуге итермелейді. Сондықтан Қабдеш Жұмаділов шығармаларындағы тілдік жүйені зерттеу – қазақ әдебиетін ғана емес, жалпы ұлттық рухани мұраны танудың бір жолы деп есептеймін.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Жұмаділов Қ. Соңғы көш. – Алматы: Жазушы, 1974.
2. Жұмаділов Қ. Тағдыр. – Алматы: Жазушы, 1988.
3. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы: Мектеп, 1973.
4. Қалиев Ғ. Қазақ диалектологиясы. – Алматы: Мектеп, 1977.
5. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992.

